

ИРАН – МОСТ ИЗМЕЂУ ЦИВИЛИЗАЦИЈА ИЛИ ГЕНЕРАТОР СВЕТСКЕ НЕСТАБИЛНОСТИ

Милован Суботић¹

Министарство одбране Републике Србије,
Институт за стратегијска истраживања

Рад има за циљ да анализира прилике у Исламској републици Иран која је, ушавши у четврту деценију постојања (тридесет и три године након револуције), и даље у средишту пажње светске политике. Подсећајући се околности које су омогућиле стварање овог јединственог републиканско-теократског пројекта, његово утемељење и „извозни“ капацитет револуције, у чланку се анализира актуелни тренутак у контексту нове констелације снага након америчке интервенције у Ираку, као и нараслих безбедносних ризика, у великој мери генерисаних спекулацијама око иранске активности на обогаћивању уранијума за коју се сматра да није намењена цивилној употреби, те истиче ексклузивитет безбедносног проблема у контексту израелско-иранске кризе. Закључује се да би решавање иранско-израелске кризе методом *hard-power* од стране водећих земаља Запада могло продукovati још већу нестабилност и знатно смањити шансе за трајнију успоставу мира, како у регионалном, тако и у глобалном контексту.

Кључне речи: *Иран, САД, криза, политички ислам, шиити, нестабилност*

Увод

Седамдесете године прошлог века обележила је Исламска револуција, најзначајнији догађај новијег муслиманског света. Извела ју је коалиција сачињена од улема, студентских група, левичарских и других организација, а подржали су је и широки слојеви иранског становништва. Управо седамдесетих година прошлог века шах² је имао умањену подршку народа. Сматрало се да је исувише везан за САД које су здушно подржавале његов режим. Шахова влада губила је утицај и због своје економске политике која је допринела великом распојавању становништва на богату мањину и шири слој који је трпео рецидиве инфлације и незапослености.

¹ Капетан др сц. Милован Суботић је истраживач у Институту за стратегијска истраживања.

² Мохамед Реза Пахлави (1919–1980) као син Резе Шаха Пахлавија (1925. године организовао свргнуће династије Кашара и прогласио се шахом) радио је на приближавању Ирана принципима западних секуларних вредности. Међутим, повезаност са америчким капиталом, недемократски режим који се у великој мери ослањао на војску, као и неспоран утицај шиитских верских вођа генерисале су околности које су довеле до револуције.

Вођа овог револуционарног покрета био је ајатолах Хомеини.³ Пажњу Иранаца привукао је 1963. године, када је у свом чувеном говору оштро критиковао шахову политику коју је назвао супротном од принципа ислама, што је као последицу имало његово хапшење и прогонство. За време изгнанства он одржава везе са следбеницима у Ирану, шездесетих и седамдесетих година, и интензивно ради на припреми револуције. Нападао је шаха због тога што „подрива ислам“ својом секуларном политиком и смањењем утицаја и моћи улема. Као и његов отац кога је наследио на власти, шах је знатно ограничио утицај улема, нарочито у области права и образовања као њихових традиционалних области.

Хомеини је тврдио како оваква политика заправо значи бруталан напад на ислам. У својим говорима захтевао је свргавање шаха и образовање владе у исламском стилу, предвођену улемама. Они имају правна и теолошка знања и, по њему, једини су који могу исправно водити исламску државу.

Године 1979. шах је свргнут са власти. Исте године Хомеини се вратио у Техеран и постао духовни вођа нове Исламске републике. Последице ове револуције су немерљиве. Први пут се модерној секуларној влади успешно супротставио исламски покрет. Шах је пао упркос јаким војним и политичким снагама, као и отвореној подршци западних земаља, првенствено САД. За многе муслимане, нарочито оне политички активне, Исламска револуција представљала је својеврсно охрабрење. Био је то јасан знак да повратак исламским идеалима и обавезама шеријата може донети успех. Почетно одушевљење Хомеинијем и Исламском револуцијом временом је спласло. Проблем који Хомеини никад није разрешио био је како да, као шиитски ирански вођа, освоји подршку сунитске мањине. Вековна подела на шиитску и сунитску заједницу никад није окончана. Други, можда и битнији проблем, био је што нова иранска влада није решила тај економски моменат раслојености иранског становништва.

Мада је Хомеинијева популарност опадала, многи муслимански активисти су наставили борбу за своје циљеве. Популарност је остала доминантно у млађој популацији становништва, што ће неминовно условити етаблирање исламизма у ближој будућности.

Догађаји који ће уследити током деведесетих година прошлог, као и у првој декади овог века потврдили су нагађања да ће будућност ислама у великој мери бити обележена полемикама и конфликтима (што између различитих праваца у оквиру самог ислама, што у све наглашенијем сукобу са земљама западне цивилизације). Иранска револуција је означила и почетак успона политичког ислама, који је касније, а нарочито након септембра 2001. године, постао озбиљна претња либералним демократијама широм света.

Иранска (Исламска) револуција

Иранска револуција, позната и као Исламска револуција, представља догађај који је трансформисао Иран из краљевине, под вођством шаха Мохамеда Резе Пахлавија, у исламску републику под ајатолахом Хомеинијем, вођом револуције и оснивачем исламске републике. Мада неки сматрају да револуција још траје, може се рећи да је отпочела јануара 1978. са првим протестима, а завршила се усвајањем новог теократ-

³ Ајатолаха Хомеинија је влада шаха Резе Пахлавија протерала из Ирана због фундаменталистичког деловања. У егзилу је провео 15 година. Из прогонства у Ираку, а касније и Француској, уз помоћ многобројних следбеника помогао је организовање револуционарног покрета који је збацио шаха 1979. године.

ског устава, децембра 1979. године. У међувремену, Мохамед Реза Пахлави је емигрирао из земље јануара 1979. године, након што су штрајкови и протести паралисали земљу, а 1. фебруара 1979. ајатолах Хомеини се вратио у Техеран и на великом народном скупу поздравио више од милион Иранаца. Коначни пад династије Пахлави догодио се убрзо затим (11. фебруара), када је иранска војска прогласила „неутралност“ након што су герилске и побуњеничке снаге надјачале оне које су до тада одане шаху. Иран је тако и званично постао исламска република 1. априла 1979. године, када су Иранци великом већином подржали ову одлуку на референдумском изјашњавању.

Револуција је била јединствена по изненађењу које је произвела у целом свету. Већина уобичајених узрока за настанак револуција овај пут као да је изостала (пораз у рату, економска криза, побуна сељака, незадовољна војска и сл.). До промена је дошло великом брзином, збачен је режим који је имао међународну подршку, импозантну војну силу и обавештајне службе, а стара монархија је замењена исламском теократијом. Новонастала република под вођством осамдесетогодишњег религиозног учењака у изгнанству, био је исход који, по речима тадашњих аналитичара иранског питања, тек треба објаснити.

Још снажнија и многозначнија је расправа о резултатима револуције. Називана је „трећом великом револуцијом у историји“ након Француске и Бољшевичке револуције.⁴ За неке она представља еру хероизма и жртвовања, која је донела ништа мање него заматак светске исламске државе, „савршени модел блиставог, хуманог и божанског живота... за све људе на свету“.⁵ Са друге стране, неки Иранци виде револуцију као време када смо сви „на пар година изгубили разум“, те је нанета штета економији и светском угледу Ирана, од кога земља тек треба да се опорави.

Разлози који су довели до револуције и промене политичког система укључују грешке шаха Пахлавија, као и грешке и успехе различитих политичких струја. Најзначајнији разлози могли би бити:

- шахов неуспех да култивише поборнике у шиитском религиозном вођству да се успротиве Хомеинијевој кампањи против њега;
- екстраваганција, корупција и елитизам (делом стварни, делом конструисани) шахове политике;
- превелика самоувереност секуларистичких и модерних муслимана, либерала и левичара у своју снагу и способност да контролишу револуцију;
- двострука „игра“ ајатолаха Хомеинија у добијању подршке ових либерала и левичара када су му били потребни да збаци шаха, избегавајући питања (као што је владавина клерика) за која је знао да ће довести до раскола са секуларнијим и модернијим муслиманским савезницима;
- Хомеинијева способност да се представи као нови шиитски вођени имам Хусеин ибн Али, а да шаха упореди са његовим непријатељем, тиранином Јазидом, па су га милиони видели као спасиоца, а стотине биле спремне да погину у борби са режимом;⁶
- политика америчке владе, која је помогла да се створи слика шаха као америчке марионете, притисци на њега да либерализује земљу само су помогли подстицању револуције.

⁴ Marvin Zonis quoted in Wright, *Sacred Rage* 1996, p. 61.

⁵ Изјава иранског председника Махмуда Ахмадинежада, доступно *online*: www.memritv.org/transcript.asp.

⁶ Brumberg, Daniel: *Reventing Khomeini – The Struggle for Reform in Iran*, The University of Chicago Press 2001. pp. 44, 74–5.

Исламистичка идеологија револуције

„Иранска револуција се изражава у језику ислама, то је, као религиозни покрет са религиозним вођством, религиозно формулисана критика старог поретка, и религиозно изражени планови за нови. Муслимански револуционари гледају на рођење ислама као на свој модел, и виде себе умешане у борбу против паганизма, тлачења и царства“. (Луис Бернар, „Криза ислама“)

Идеологија иранске револуције, у најкраћем, може се окарактерисати као популистичка, националистичка и, надаре, шиитско исламистичка.

Аутор који је у највећој мери формулисао идеологију револуције је сам њен вођа ајатолах Хомеини. Он је проповедао да је устанак, а посебно мучеништво против неправде и тираније, саставни део шиитског ислама, да клирици треба да мобилишу и поведу своје вернике у акцију, а не да их само саветују. Увео је куранске изразе – *мустафазин* (слаб) и *мустакбирин* (поносан и моћан), уместо марксистичких израза *попличен* и *тлачитељ*. Одбацио је утицај суперсила (САД и Совјетског Савеза) на Иран слоганом *ни источњак ни западњак – исламски републиканац*.

Још битнија је чињеница да је он развио идеологију питања ко би требало да руководи исламском републиком, и у ком облику владавине. Наиме, он је чврсто веровао да су исламу потребни чувари у облику владавине или надзора од стране водећих исламских судија, у које је и сам спадао. „Покорност традиционалном исламском закону (шеријату) не би било само верно исправно, већ би и функционално спречило сиромаштво, неправду и пљачкање муслиманске земље од стране страних неверника. Да би се до ових благодети дошло, шеријатски закон се мора заштитити од иновација идевијација, те је због свега неопходно да исламски правници имају контролу над владом“.⁷

Успостављање овакве владе и покоривање њој било је толико важно да је представљало израз покорности богу, а сматрано је да је чак неопходније од молитве и поста за ислам, јер без тога ислам не би преживео. Овај универзални принцип није се завршавао на границама иранске државе. Целом свету била је неопходна праведна, исламска владавина, па се „извоз револуције сматрао за императив“.⁸ Међутим, када је у питању „извоз револуције“ Хомеини је говорио да то „не значи мешање у питања других земаља већ одговарање на њихова питања о познавању бога“.

Ова револуционарна визија теократске владавине била је у супротности са тзв. „тихим шиитизмом“, као и са надањима и плановима иранских демократских секулариста и левичара. Међутим, Хомеини је знао да је широка револуционарна база неопходна, па је позвао све снаге да се уједине са његовим присталицама у остварењу овог „узвишеног чина“. Баш оваква хетерогеност револуционарног састава учинила је идеологију револуције непрецизном или нејасном широј јавности. Ипак, лидер револуције је очигледно знао шта ради.

⁷ Khomeini; Algar: *Islam and Revolution: Whittings and Declarations of Imam Khomeini*, Berkley: Mizan Press, 1981. p. 52, 54, 80.

⁸ <http://almashriq.hiof.no/lebanon/300/320/324/324.2/hisbullah/wam2/shiism.html>

Јачање радикалног исламизма кроз Иранско-ирачки рат

После тријумфално завршене револуције и озваничења Исламске републике на референдумском изјашњавању, 1. априла 1979. године, створили су се услови за проширење револуционарне идеологије и на друге земље Блиског истока, укључујући и Ирак, где је владајућа сунитска елита већ дуже време обуздавала непокорну шиитску већину. Талас подршке ајатолаху Хомеинију и иранској револуцији проширио се и међу ирачким шиитима, узрокујући отпор властима, па чак и покушај атентата на потпредседника владе Тарика Азиза.

Мишљења о узроцима ирачке инвазије на Иран су опречна. Неки сматрају да је разлог био устанак шиита, други да је циљ био одбрани Блиски исток од ширења Хомеинијеве идеологије, док трећи сматрају да је то била само отворена жеља за влашћу. Како год било, септембра 1980. године Ирак је, после низа спорадичних окршаја у пограничном подручју, извршио инвазију на нафтом богату иранску покрајину Хузестан. Почео је интензиван ратни сукоб који ће трајати све до августа 1988. године. Запад је страховао од ширења радикалног исламизма који је пропагирао ајатолах Хомеини, те је на сваки начин покушавао предупредити евентуалну ратну победу Ирана. Сједињене Државе су, 1982. године, уклониле Ирак са списка држава које подржавају тероризам. Две године након тога успостављени су дипломатски односи двеју држава, који су били прекинати још током арапско-израелског рата 1967. године. Још 1982. године тадашњи амерички председник Роналд Реган је изјавио да ће САД урадити све што је потребно да Ирак не би изгубио рат.⁹ У завршним фазама рата Ирак и Иран усмеравају војне снаге нападима на нафтне танкере у Персијском заливу, покушавајући тако онемогућити један другог да остваре приходе од извоза нафте. Амерички, британски и француски ратни бродови били су упућени у Залив, где је и неколико кувалитских танкера пловило под америчком заставом и војном пратњом, како би се иранске снаге одвратило од напада. Током „танкерског рата“ амерички ратни бродови су 1988. године уништили више иранских нафтних платформи и грешком, како су то тврдили власти у Вашингтону, оборили путнички ирански авион са 290 путника.

Рат није битније променио границу између две државе, али је цена осмогодишњег ратовања у људским жртвама, те последицама разорених економија била огромна. Ратне страхоте однеле су око 400.000 жртава, а обострана економска штета процењена је на око 400 милијарди долара.

Идеали исламске револуције после ратног сукоба нису доведени у питање. Чак се може констатовати да су следбеници републиканског исламизма из свега изашли ојачани и још више убеђени у праведност идеје отпора секуларним друштвима и идеалима либералне демократије.

Прилике у Ирану 30 година после револуције

Исламска република Иран ушла је у четврту деценију егзистирања обележивши тридесетогодишњицу револуције која је фебруара 1979. године изведена под вођством ајатолаха Хомеинија. Од тог датума па до данашњих дана Иран није престао да буде у сре-

⁹ Iraqgate: Confession and Cover-Up (<http://fair.org/index.php?page=1291>)

дишту пажње међународних политичких и безбедносних кругова. С правом се може рећи да су исламисти и пре иранске револуције имали појединачних успеха, али тек по њеном окончању створили су се услови за њихово прерастање у озбиљну и респектабилну снагу. Акција руских снага у Авганистану 1979. године умногоме је доживела неуспех управо због значајне помоћи новог исламског естаблишмента у Ирану својој „сабраћи у невољи“. Следећи политику „извоза револуције“, Иран је на активан начин помагао настанак радикалних организација заснованих на насиљу, као што су Хамас и Хезболах. На тај начин Иранска револуција је најавила почетак таласа сличних догађаја, поставила својеврсну брану евентуалном продору либералне демократије у муслиманске земље и у извесној мери одредила карактер сукоба (политички, а неретко и војни), између земаља демократског, секуларног становишта и традиционалистичко-теократских снага у земљама муслиманског света. То би се могло назвати и централном епизодом у ширем политичко-идеолошком сукобу између универзалистичке амбиције либералне демократије (и њених институција) са локалним, али не безначајним отпором који јој пружају традиционалистичке снаге. Неки аутори¹⁰ тврде да је иранска револуција из 1979. године за муслимански део света исто оно што је 1789. била за западну цивилизацију, а 1917. за земље које су касније постале социјалистичке (Aminneh and Eisenstadt, 2007).

Иранску политику данашњице треба анализирати у контексту пет¹¹ важних околности које су настале тридесет година након револуције. Иако демографски, географски и други разлози имају улогу у самој иранској политици данас, они су ипак од секундарног значаја у односу на ове показатеље.

- Прво, иранску политику значајно одређује однос са Сједињеним Државама и амерички однос према Ирану. Ти су односи већ 30 година врло затегнути, па ипак у нејавној сфери (тзв. дискретна дипломатија) постоје, чак су и врло динамични. Иран данас представља највећи изазов америчкој спољној политици. Са друге стране, нормализација односа са властима у Техерану била би највећи могући успех спољне политике нове америчке администрације.

- Друго, при анализи иранске политике треба водити рачуна о томе да је Иран развио алтернативни политички став који се темељи на идеји дуализма и комбинацији републиканског и теократског политичког идеала, унутар којег се толерише ограничена политичка пракса. Демократија није сасвим искључена, али јесте подређена теократском елементу тог дуализма. У овом смислу Иран се у институционално-идеолошком смислу успоставио као алтернатива либералној демократији.

- Треће, Иран се појављује као „мека сила“ (soft power; Нје, 2004), која има одређени утицај на друге муслиманске земље, па самим тим у њима може играти и стабилизирајућу и дестабилизирајућу улогу. То се у првом реду односи на Ирак, чија је шиитска популација прилично бројна. Односи се, такође, и на утицај који Иран и даље има у односу на Хамас и Хезболах, а тиме и на стање на Блиском/Средњем истоку, те (барем потенцијално) у готово свим муслиманским земљама, чак и у онима са сунитском већином, где је ирански утицај контрадикторан. Због тога је важно којим ће смером Иран кренути.

¹⁰ Ово становиште може се наћи у делу: „The Iranian Revolution: The Multiple Context of the Iranian revolution“, Perspectives on Global Development and Technology, vol. 6, str. 129–157, од стране аутора Amineh, M. P. and S. N. Eisenstadt (2007).

¹¹ Детерминисање ових пет околности које одређују иранску политику данас преузето је из текста Дејана Јовића, професора Факултета политичких знаности из Загреба, Политичка мисао, Загреб бр. 1, 2009, стр. 59–87.

▪ Четврто, Иран је „тврда сила“ (hard power), нарочито зато што има капацитет за развој нуклеарног оружја, те за војне акције регионалног карактера, па према томе има велики значај за стабилност регије. Евентуални израелско-ирански сукоб до којег би могло доћи чак и ако се (или можда чак и баш ако се) поправе америчко-ирански односи, имао би велике негативне последице не само у регионалним већ и у глобалним оквирима.¹²

▪ Пето, Иран има амбиције да постане респектабилна сила у глобалним размерама, и то углавном укључивањем у „алтернативне мреже“ утицаја, као што су Шангајска организација за сарадњу и група БРИЦ земаља (Бразил, Русија, Индија и Кина). Он развија војну сарадњу са Русијом и блиске односе са Венецуелом. Све то га чини значајним фактором и у глобалним оквирима, нарочито у контексту евентуалног развоја мултиполаризма у савременом свету.

Наведене околности суштински одређују контекст у којем првенствено треба разумети савремену иранску политику. Њу је немогуће разумети само из локалне, унутар-иранске перспективе, јер је Иран данас етаблиран као један од најважнијих актера отпора глобалном ширењу начела либералне демократије, нарочито на просторима насељеним следбеницима најмлађе монотеистичке религије. После набрајања ових показатеља који детерминишу савремену иранску политику, управо долазимо до узрока перманентних покушаја да се важност Ирана умањи, те да се он политички и идеолошки порази. Може се уочити да је тридесетогодишњицу револуције Иран прославио као утицајнија и политички моћнија земља него што је то био икад раније.

Улога Ирана у отпору савременом глобализму

Успон идеја либералне демократије као глобалне вредности и нестанак алтернативе овом „универзалном постулату човечанства“, обележили су период од завршетка хладног рата 1989. године, па до данас. Новонастале околности у потпуности су промениле политичку мапу савременог света. Упоредо са таласом глобализма, јављали су се отпори овој амбицији који су нарочито били наглашени на рубним подручјима Европе (нарочито на Балкану), те у неевропским земљама (земље тзв. муслиманског света, поједине латиноамеричке земље и сл.).

Такође, прва декада 21. века обележила је интензивнију кампању западних земаља према тзв. муслиманском суседству. Ова политика се, за сада, показала као релативно успешна.

Египат је септембра 2005. године први пут одржао председничке изборе са више кандидата, истина врло лимитиране по опсегу и стриктно контролисане.¹³ Дошло је и до отварања Либије према Западу, те делимичне нормализације односа са Великом Британијом и Сједињеним Државама. Значајна демократизација постигнута је и на палестинској територији, где су први пут одржани релативно слободни председнички и парламентарни избори. У Кувајту је приметан напредак у области повећања права жена, где је и први пут уведено, истина лимитирано, право жена да бирају на изборима.

¹² На ову могућност указује израелско незадовољство недавним потезима Барака Обаме у односу на Иран. Објављено у: „U. S. Israel disagree on Iran arms threat“, Washington Post, march 11. 2009., доступно online на: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/>

¹³ <http://www.nytimes.com/2005/09/08/international/africa/08egypt>

Пакистански председник Мушараф био је најпре присиљен да војни положај шефа државе замени цивилним, а затим и напусти позицију шефа државе, чиме се Пакистан, у веома тешким околностима, вратио моделу изборне демократије.¹⁴

На основу изнетог може се закључити да је у првој декади новог века испољен значајан напредак у демократизацији земаља муслиманског света. Ипак, Иран је остао највећа препрека доктрини и пракси либералног интервенционизма,¹⁵ а тиме и амбицији да се крај хладног рата искористи за акцију која би осигурала глобалну превласт либералне демократије. Посматрано из идеолошког угла, Иран је преузео ону улогу коју је за време хладног рата имао Совјетски Савез, те се нарочито после 2001. године легитимисао као својеврсни „противтег“ глобалној амбицији земаља западног света.

Међутим, постоји и један парадокс везан за односе САД и Ирана. Као да над овим очигледним односима у домену званичних политика, ламентира утисак да се успоставио и висок степен корисности постојања једне за другу страну. Наиме, постојање иранске „броне“ ојачава позиције присталица интервенистичког неоконзерватизма у САД, док непосредна интервенција Сједињених Држава у Ираку такође ојачава традиционалистичке и ретроградне снаге у самом Ирану. Посматрајући из ове нове перспективе, можда је могуће одгонетнути зашто у протеклих тридесетак година није дошло до неког значајнијег приближавања Ирана и Запада. Западу је очигледно био потребан овакав Иран, како би показао да свет није ослобођен претњи и опасности, а креаторима постреволуционарног иранског идентитета како би консолидовали и учврстили своје конзервативне ставове. Управо у оваквом односу снага, у блиској будућности не треба очекивати значајније војно ангажовање америчких снага у Ирану. Као главна „иницијална каписла“ могућег сукоба, овде се намеће Израел, који би, у околностима евентуалног приближавања ставова САД и Ирана, могао деловати унилатерално, па чак и против савета или интереса САД.¹⁶

Иран између традиције, религије и демократије

Ирански систем власти утемељен је на начелу дуализма, чије су главне компоненте теократија и републиканизам. Демократија је присутна искључиво у својој популистичкој форми, док је либерална форма потпуно искључена. Тако се може рећи да ирански поредак не искључује демократију, али, свакако, искључује либерализам. Овај дуализам је уочљив већ из самог назива земље: Исламска Република Иран.

Иран не одбацује у потпуности тековине западне цивилизације, нити све аспекте модернизације друштва. Нарочита пажња критике окренута је ка либерализму, за који се сматра да је у највећој супротности са традицијом, те да би значајно угрозио културални (нарочито религијски) фундамент иранског идентитета. Помирење ових двају концепата (исламског теократизма и републиканизма) могуће је једино уколико се претпостави да ће грађани приликом политичког одлучивања имати у виду начела „грађевине“ религиј-

¹⁴ „Pervez Musharraf resigns as President of Pakistan“, The Guardian, 18. aug. 2009.

¹⁵ Доктрину либералног интервенционизма формулисао је некадашњи британски премијери Тони Блер 1999. године. Овај либерални интервенционизам заменио је идеологију појмом „заједничке вредности“. Тај појам истицан је као оправдање заједничких војних акција предузиманих за време НАТО-кампање у Србији и војне акције у Ираку.

¹⁶ Дејан Јовић: *Тридесет година након револуције: Иран у средишту светске политике*, Политичка мисао, Загреб, бр 1/2009. стр. 65.

ских закона (шериијата), те да ће деловати по њима. Овакав концепт не подразумева одвајање приватног од јавног, тј. политичког (друштвеног) од вере (религије), што ирански поредак, без обзира на републиканско уређење, чини, *par excellence*, антисекуларним.

Као екстремни конзервативизам, теократизам се темељи на претпоставци да су људи несавршени и грешни, те да као такви нису у стању произвести законе који би били праведни. Управо због тога крунску законодавну функцију која би задовољила форму праведности закона треба препустити ономе ко је савршен и праведан, а то је Бог. Избори у данашњем Ирану немају ни издалека исти смисао као у представничким и изборним демократијама савременог света, јер људи, несавршени по дефиницији, не могу поступати савршено. На тај начин теократија негира супремацију демократије, а како је демократија темељна одредница западног политичког идентитета, проглашава се увредом од Бога, па се сваки покушај њеног преношења у Иран сматра потпуно неприхватљивим. Степен толерисања демократије као технике одлучивања, у првом реду зависи од њене усаглашености са суверенитетом тзв. *Светог ауторитета*.

Овај „конфликт“ између демократа и теократа, тј. између оних који верују у људске способности и оних који једину истину виде у стриктном спровођењу божјих закона, није ексклузивно иранска специфичност. Напротив, покушај да се ускладе демократски и теократски аспект, односно традиција са либералним концептом темељних грађанских права није нов, а тангира све националне државе савременог света. Међутим, нов је ирански покушај конституисања политичког система у којем теократска димензија има надређену и суверенистичку позицију у односу на демократску. Избори су допуштени, али на њима могу узети учешће само кандидати које претходно одобри *Веће чувара исламске револуције*,¹⁷ а то касније потврди *врховни вођа*. Улога врховног вође по својој неприкосновености не може се поредити чак ни са монархистичким сувереном; она је врхунска и изнаддемократска. И у случају ајатолаха Хомеинија (1979–1989), а и после његове смрти, врховне вође су клерици. Они имају могућност непосредне политичке интервенције у демократске процесе (демократским језиком речено, у питању је вид суспензије демократије).

Ова институционална позиција клерика, уз истовремено допуштање одређених демократских аспеката, представља посебну специфичност иранског поретка у односу на било који други у савременом свету. За разлику од Ирана, Турска је потпуно секуларна земља, која не допушта политичко ангажовање клерика. Пакистан је утемељен као Исламска Република, али не и као теократска држава, те се по томе разликује од Ирана.¹⁸ Саудијска Арабија није земља која промовише демократска начела, али није ни теократија, већ земља традиционалне легитимације у веберовском смислу тог концепта, којом влада наследна династија. Ирански случај подразумева својеврсну комбинацију сва три легитимацијска обрасца: харизматски (нарочито уочљив за време владавине ајатолаха Хомеинија), традиционални (јединство прошлости, садашњости и будућности) и, истина у мањој мери, рационално-законски (допуштање ограничене и вођене демократије).¹⁹

¹⁷ *Веће чувара исламске револуције* састављено је од 20 чланова и има задатак да контролише законе у складу са Уставом и исламским принципима и нормама. Податак преузет из: Културни центар И. Р. Ирана, Београд: www.iran.rs/OIranu/Drzava/Vlada.aspx приступ 17. 05. 2012.

¹⁸ Добар пример су речи бившег пакистанског председника Мушарафа: „*Pakistan – Not meant to be Secular*“, BBC News, 30. 01. 2002.

¹⁹ Дејан Јовић: *30 година након револуције: Иран у средишту светске политике*: Политичка мисао, Загреб, бр. 1/2009. стр. 73.

Од првог дана револуције (1979) Иран је у непрестаном „ванредном стању“. После револуције догодио се осмогодишњи рат са Ираком, а затим су се наставили притисци Сједињених Држава и земаља западног света. Све то је помогло да се, у међувремену, успостави јасна граница између „Нас“ и „Других“, тј. између Ирана и осталих. Ирански случај карактерише граница која је успостављена на темељима више негација: Иран је себе дефинисао као несавјетску, незападну, неирачку, несунитску, и немонархистичку политичку заједницу.²⁰ Постојање потенцијалних непријатеља (стварних или замишљених), знатно је помогло консолидацији иранске хомогености. То нарочито треба имати у виду због релативно хетерогеног етничког састава иранског становништва (већински Персијци са око 55%, затим Азербџанци и Курди). По питању вероисповести, чак 90% Иранаца су следбеници шиитског исламског правца,²¹ што Иран издваја од остатка муслиманског света, где је најзаступљенији сунитски правац.²²

Континуирана политика Ирана од револуције до данашњих дана обезбедила је ову хомогенизацију друштва, где се као колатерална штета може сматрати елиминација оних група и појединаца који су учествовали у револуцији, али се нису уклапали у визију „теократско-демократског“ Ирана, како су је формулисале главне вође револуције. При томе се опасност од спољњег непријатеља перманентно вешто користила као добар изговор за етаблирање унутрашње хомогенизације.

Перспективе нормализације односа Ирана и Запада

Крај осмогодишњег Иранско-ирачког рата, као и фокусирање америчке политике на суседни Ирак крајем осамдесетих година прошлог века, наговештавали су нове односе између ових држава, а у крајњем и нормализацију сарадње са осталим државама тзв. западног света. Међутим, управо због потребе за сталним постојањем *непријатеља као другог*, донекле се може објаснити зашто су у последњих тридесетак година пропале бар две прилике за поправљање односа Запада и Ирана. Прва је била управо 1989. године, али је очигледно да је иранским властима одговарао концепт хладноратовске поларизације, па је Иран прокламовао већу угроженост него што је то био случај у условима постојања две суперсиле. Ипак, распад Совјетског Савеза вешто је искористио за ширење свог утицаја на земље средње Азије, односно локалитет Азербџана, Киргистана, Туркменистана, па и Казахстана. Иако су те земље сунитске, ова промена идентитета (од атеистичко-секуларног совјетског модела према националистичко-религијском постсовјетизму), стварало се плодно тло за стварање темеља политичког ислама. Наиме, као што је либерализација земаља на европском тлу имала тзв. домино ефекат, тако су се створили услови за проширење утицаја политичког ислама („извоз

²⁰ Дејан Јовић: 30 година након револуције: Иран у средишту свјетске политике, Политичка мисао, Загреб, бр. 1/2009. стр. 76.

²¹ Шиити (арап. *šī* а *Alī*-Алијева странка). Други по величини огранак ислама. По историјском пореклу, они признају Мухамедовог рођака Алију и његове потомке за једине пуноправне наследнике Мухамедове световне и духовне власти (калифи и имами).

²² Сунити (арап. *sunā*- књига и речи). Зову се још и следбеници књиге закона. Првог калифа Абу Бекра признају као наследника Пророка и признају четири верске школе: Ханафи, Малики, Шафи и Ханбали су већински верници ислама.

револуције“) на земље средње Азије. У овом контексту треба поменути и случај из нашег најближег окружења – Босне и Херцеговине. Постјугословенска криза која је обележила почетак деведесетих година створила је одличне услове за активно војно и политичко ангажовање Ирана на страни босанског муслиманског руководства. Укупно узевши, новонастале околности у земљама бившег Совјетског Савеза и СФРЈ умногоме су послужиле иранским властима за ширење идеала исламске републике изван својих граница. На тај начин пропуштена је прва прилика.

Друга прилика указала се одмах након напада на низ циљева у САД, 11. септембра 2001. године. Наиме, групе које су извеле напад нису имале било какву иранску конотацију. Штавише, у моменту дешавања напада на америчке циљеве, Талибани су били у отвореном сукобу са Ираном. Америчка интервенција у Ираку такође је могла бити добар иницијал за приближавање односа између САД и Ирана, али без било какве операционализације.

Ограничен успех америчке интервенције у Ираку (неки је називају и потпуним дебаклом) генерише размишљање о томе како је Иран једини профитирао из ове ситуације. Ирански републиканско-теократски естаблишмент изражава задовољство из најмање три разлога. Главни регионални такмац – Ирак, и његова персонификација у лицу Садама Хусеина, као најомраженије личности из осмогодишњег рата, више не представљају било какву претњу иранским интересима. Религијска основа поделе Ирака, те дубок антагонизам између ирачке сунитске већине и шиитске мањине, омогућили су значајан ирански утицај у делу земље са већинским шиитским становништвом. Коначно, обнова конзервативизма у САД са наглашеним полутеократским карактером деловала је нарочито повољно на потпуно минимизирање и неутрализацију реформистичких снага које је персонификовао бивши ирански председник Мохамед Хатами.

Закључак

У четврту деценију постојања ушла је Исламска Република Иран, са карактеристикама јединственог система власти у савременом свету. Особеност у исламском свету даје јој чињеница да је то једина службено шиитска држава на мапи земаља са становништвом које практикује постулате најмање монотеистичке религије. Такође, Исламска Република Иран је фактички једина права теократија у свету са системом власти утемељеним на начелу дуализма, чије су главне компоненте теократија и републиканизам. Демократија је присутна искључиво у својој популистичкој форми, док је либерална форма потпуно искључена. Тако се може рећи да ирански поредак не искључује демократију, али, свакако, искључује либерализам. Овај дуализам је уочљив већ из самог назива земље.

Исламска револуција која је омогућила успостављање овог облика теократије на начелима које је још 1960. године описао први „вођа револуције“, ајатолах Рухолах Хомеини, у великој мери (нарочито захваљујући потенцијалима које је омогућио тзв. извоз револуције) определила догађаје који су уследили. Она је означила не само почетак успона политичког ислама, већ и иницијацију у стварању новог типа „намерног“ политичког дуализма заснованог на комбинацији републиканизма и теократизма.

Окончањем хладноратовске напетости овај дуалистички систем се легитимизирао као главна препрека плебисцитарном превладавању модела либералне демократије. „Извозни капацитет“ револуције такође је немерљиво велики. Може се говорити да ова-

кав дуалистички модел пледира да се конституише као могућа алтернатива муслиманским (али и другим) земљама изван европског континента који сеprotиве универзалној превласти либерално-демократског модела савременог човечанства.

Околности које су настале након „другог“ америчко-ирачког рата у великој мери су ишле у прилог иранском естаблишменту. Наиме, елиминација Садама Хусеина који је, из иранског угла, персонификовао непријатеља из осмогодишњег рата, ширење иранског утицаја на делове Ирака са шиитском већином, као и очигледно исцрпљивање САД у мисији промене режима и успостављања мира у Ираку, свакако су моменти који су ишли у прилог иранском дуализму.

У контексту нараслих безбедносних ризика, у великој мери генерисаних спекулацијама око иранске активности на обогаћивању уранијума за коју се сматра да није намењена цивилној употреби, западне земље (нарочито САД) мораће да испоље велико умеће у односу на Израел, који би се могао осетити недовољно заштићеним у односу на иранску претњу и испољити самосталну акцију против Ирана. Посебност безбедносног проблема у контексту израелско-иранске кризе је у томе што је он сам по себи највећи изазов савременом Западу, као и у томе што би употреба тзв. тврде силе (*hard power*) у решавању овог проблема могла произвести још већу нестабилност и знатно смањити шансе за трајнију успоставу мира, како у регионалном, тако и у глобалном контексту.

Литература

1. Amineh, M. P. and Eisentadt, S. N.: *The Iranian Revolution: The Multiple Context of the Iranian revolution*, Perspectives on Global Development and Technology, vol. 6, str. 129–157, 2007.

2. Brumberg, D.: *Renventing Khomeini – The Struggle for Reform in Iran*, The University of Chicago Press, 2001.

3. Јовић, Д.: *Тридесет година након револуције: Иран у средишту свјетске политике*, Политичка мисао, Загреб, бр 1/2009.

4. Khomeini, A.: *Islam and Revolution: Whittings and Declarations of Imam Khomeini*, Berkley: Mizan Press, 1981.

5. Marvin, Z.: Quoted in Wright, *Sacred Rage*, 1996.

Остали извори (интернет, штампа, радио, тв):

1. Интернет сајт Културног центра И. Р. Иран, Београд: www.iran.rs/OIranu/Drzava/vlada.aspx; приступ 17. 05. 2012.

2. „U. S. Israel disagree on Iran arms threat“, Washington Post, march 11. 2009., доступно online na: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/>

3. Интернет сајт: <http://www.nytimes.com/2005/09/08/international/africa/08egypt>; приступ 28. 08. 2011.

4. Изјава иранског председника Махмуда Ахмадинежада, доступно online: www.memritv.org/transcript.asp; приступ 28. 08. 2011.

5. Интернет сајт: <http://almashriq.hiof.no/lebanon/300/320/324/324.2/hisbullah/warn2/shiism.html>; приступ 19. 09. 2011.

6. Iraqgate: Confension and Cover-Up (<http://fair.org/index.php?page=1291> приступ 19. 09. 2011.

7. *Pervez Musharraf resigns as President of Pakistan*, The Guardian, 18. 08. 2009.

8. Musharraf: „Pakistan – Not meant to be Secular“, BBC News, 30. 01. 2002.